



वसुधैव कुटुंबकम् दृष्टिकोन विकसित करण्यात पुस्तकालयांची भूमिका: एक संकल्पनात्मक विश्र्लेषण

हर्षलता उमेश राऊत

ग्रंथपाल

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

सारांश

वसुधैव कुटुंबकम् ("जग एक कुटुंब आहे") च्या तत्वज्ञानाचा प्रचार करण्यात ग्रंथालये महत्त्वाची भूमिका बजावतात. बौद्धिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक देवाणघेवाणीचे केंद्र म्हणून काम करून ते एकता, ज्ञानाची देवाणघेवाण आणि जागतिक समज वाढवतात. ते सांस्कृतिक अंतर भरून काढतात, समावेशकतेला प्रोत्साहन देतात आणि एकात्मिक, शाश्वत जागतिक समाजाला पाठिंबा देण्यासाठी ज्ञानाचे जतन करतात. पुस्तकालये, ज्ञान आणि शिक्षणाच्या संस्था म्हणून माहितीचा प्रवेश प्रदान करून समुदायाची भावना वाढवून आणि वैश्विक समजूतदारपणा प्रोत्साहित करून या संकल्पनेच्या प्रचारात महत्वपूर्ण भूमिका बजावतात. या शोध पत्रिकेत पुस्तकालयांच्या वसुधैव कुटुंबकम् दृष्टिकोन विकसित करण्याच्या भूमिकेचा आणि डिजिटल युगात त्याची प्रासंगिकता याचा अन्वेषण केला आहे. "जग एक कुटुंब आहे" या दृष्टिकोनाला साकार करण्यात ग्रंथालयांच्या प्रमुख भूमिकांमध्ये हे समाविष्ट आहे.

प्रस्तावना :-

वसुधैव कुटुंबकम् ही प्राचीन भारतीय तत्वज्ञान आहे. जी आपल्या सामायिक मानवतेची ओळख आणि सामाईक भल्यासाठी काम करण्याच्या महत्त्वावर प्रकाश टाकते. पुस्तकालये, ज्ञान आणि माहितीचे संरक्षक म्हणून, वैश्विक नागरिकत्वाची भावना वाढवून आणि वैश्विक नागरिकत्वाची भावना वाढवण्यासाठी योग्य स्थितीत आहेत. माहितीचा प्रवेश प्रदान करून समुदायाची भावना वाढवून आणि वैश्विक समजूतदारपणा प्रोत्साहित करून पुस्तकालये वसुधैव कुटुंबकम् दृष्टिकोन विकसित करण्यात महत्वपूर्ण भूमिका बजावू शकतात. हा दृष्टिकोन विकसित करण्यात ग्रंथालयाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आणि पायाभूत आहे. ग्रंथालये हे केवळ पुस्तकांचे भांडार नसून ते ज्ञानाचे, संस्कृतीचे आणि मानवी मूल्यांचे केंद्र असतात.

हा दृष्टिकोन रुजविण्यासाठी ग्रंथालयाची भूमिका खालील मुद्याद्वारे स्पष्ट करता येईल :-

पुस्तकालयांची भूमिका :-

समुदायाची भावना वाढवणे :- पुस्तकालये एक स्वागतशील आणि समावेशक वातावरण प्रदान करून समुदायाची भावना वाढवतात जे सहयोग आणि संवादाला प्रोत्साहित करते. लेखकाचे वाचन, पुस्तक, क्लब आणि इतर सामुदायिक कार्यक्रम आयोजित करून, पुस्तकालये व्यतिना समान हितसंबंध आणि आवड असलेल्या इतरांशी जोडण्यास मदत करतात.

बौद्धिक देवाणघेवाण आणि एकतेला प्रोत्साहन देणे : ग्रंथालये विविध गटांमध्ये विचारांची देवाणघेवाण सुलभ करतात, जागतिक आव्हानांना तोंड देण्यासाठी "एकात्म दृष्टिकोन" ला प्रोत्साहन देतात. कोलकाता सेंटर फॉर क्रिएटिव्हिटी सारख्या उपक्रमांमध्ये दिसून येते तसे ते संवाद, वादविवाद आणि सहयोगी शिक्षणासाठी जागा म्हणून काम करतात.

मानवी मूल्यांचे जतन : ग्रंथलये शांती, सहकार्य ,करुणा आणि बंधुभाव ही मूल्ये शिकवणारे साहित्य जतन करतात आणि वाचकांमध्ये या मूल्यांचा प्रसार करतात,जे वसुधैव कुटुंबकम या तत्वाचे मुळ आहे .

समावेशकता आणि सुलभता वाढवणे : आधुनिक ग्रंथालये आणि केसीसी सारखी केंद्रे अपंग लोकांसाठी साहित्य आणि सेवांमध्ये मोफत प्रवेश प्रदान करून आणि सांस्कृतिक विविधतेचा आदर करणारे वातावरण निर्माण करून समावेशकतेला प्रोत्साहन देतात.

शाश्वत विकासाला पाठिंबा देणे : पर्यावरण संवर्धनासाठी संसाधने देऊन आणि काही प्रकरणांमध्ये, हिरवेगार राहून, ग्रंथालये G20 थीमच्या "एक पृथ्वी" पैलूमध्ये योगदान देतात, हिरव्या शाश्वत भविष्याच्या दिशेने प्रयत्नांना पाठिंबा देतात.

स्थानिक आणि जागतिक दृष्टिकोनांना जोडणे : ग्रंथालये विशेषतःग्रामीण किंवा वंचित भागात (उदा. विहार/झोपडपट्ट्यांमध्ये)-

स्थानिक, जिवंत अनुभवांना जागतिक, बौद्धिक विचारांशी जोडण्याच्या गरजेनुसार माहितीची उपलब्धता प्रदान करून समुदायांना सक्षम बनवतात.

सांस्कृतिक आदान-प्रदान : ग्रंथालयामध्ये विविध धर्मांचे दर्शनांचे आणि संस्कृतींचे ग्रंथ वाचून लोकांमध्ये इतर धर्मांबद्दल आदर निर्माण होतो. जगभरातील लोकांचे विचार समजून घेतल्यास ' एक पृथ्वी ,एक कुटुंब ' ही भावना बळकट होते.

संशोधन आणि शिक्षण सुलभ करणे : श्रीमती हंसा मेहता ग्रंथालयासारख्या शैक्षणिक ग्रंथालये संशोधनाला पाठिंबा देतात, माहितीपूर्ण, पुराव्यावर आधारित दृष्टिकोनांद्वारे जटिल, जागतिक समस्या सोडवण्यासाठी आवश्यक असलेले शैक्षणिक उत्पादन वाढवतात.

जागतिक साहित्य ज्ञानाची आदान प्रदान करणे : ग्रंथालयाच्या माध्यमातून वाचकांना दुस-या देशाची सांस्कृतिक मूल्य जाणून घेण्यास मदत होते. त्यामुळे जागतिक एकात्मता टिकून ठेवण्यास मदत होते.

आंतरराष्ट्रीय समस्यांची जाणीव करणे : ग्रंथालयाच्या माध्यमातून वाचकांना आंतरराष्ट्रीय समस्येचे कारणे व उपाययोजना करण्यावर सक्षमता प्राप्त होते.

डिजिटल युगात वसुधैव कुटुंबकमची संकल्पना पूर्वीपेक्षा अधिक प्रासंगिक आहे. जागतिकीकरण आणि डिजिटल संप्रेषणाच्या वाढत्या प्रभावाने व्यक्ती जगभरातील इतरांशी अधिकाधिक जोडले जात आहेत. पुस्तकालये वसुधैव कुटुंबकम् दृष्टिकोन विकसित करण्यात महत्वपूर्ण भूमिका बजावू शकतात.

डिजिटल संसाधनांचा प्रवेश प्रदान करणे :- पुस्तकालये वैश्विक समजूतदारपणा आणि जागरूकता वाढवणा-या डिजिटल संसाधनांचा प्रवेश प्रदान करू शकतात. ई-बुक्स , ऑनलाइन डेटाबेस आणि इतर डिजिटल संसाधनांद्वारे, पुस्तकालये व्यक्तींना विविध संस्कृती आणि दृष्टिकोनांबद्दल जाणून घेण्यास मदत करतात.

ऑनलाईन समुदायांना प्रोत्साहित करणे :- पुस्तकालये ऑनलाइन समुदायांना प्रोत्साहित करू शकतात. जे वैश्विक समजूतदारपणा आणि आदानप्रदान प्रोत्साहित करतात. ऑनलाइन फोरम, सोशल मीडिया गट आणि इतर डिजिटल प्लॅटफॉर्म आयोजित करून पुस्तकालये व्यक्तींना समान हितसंबंध आणि आवड असलेल्या इतरांशी जोडण्यात मदत करतात.

डिजिटल साक्षरता प्रोत्साहित करणे :- पुस्तकालये डिजिटल साक्षरता प्रोत्साहित करू शकतात . ज्यामुळे व्यक्तींना डिजिटल तंत्रज्ञानाचा प्रभावीपणे वापर कसा करावा हे शिकवले जाते. डिजिटल साक्षरता प्रोत्साहित करून पुस्तकालये व्यक्तींना वैश्विक डिजिटल अर्थव्यवस्थेत भाग घेण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये प्राप्त करण्यास मदत करतात.

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

निष्कर्ष :- पुस्तकालये वसुधैव कुटुंबकम विकसित करण्यात महत्वपूर्ण भूमिका बजावतात ज्यामुळे माहितीचा प्रवेश प्रदान करतात. समुदायाची भावना वाढवतात आणि वैश्विक समजुतदारपणा प्रोत्साहित करतात. तंत्रज्ञानाचा लाभ घेऊन आणि डिजिटल साक्षरता प्रोत्साहित करून, पुस्तकालये अधिक माहितीपूर्ण, सहानुभूतीशील आणि वैश्विक दृष्टिकोन असलेला समाज तयार करण्यास मदत करू शकतात. ज्ञान आणि शिक्षणाच्या संस्था म्हणून, पुस्तकालये वसुधैव कुटुंबकच्या मूल्यांचा प्रचार करण्यासाठी आणि व्यक्तींना वाढत्या वैश्विक जगात यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये आणि ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी योग्य स्थितीत आहेत. थोडक्यात सांगायचे तर, ग्रंथालये ही ज्ञानाच्या माध्यमातून मनांमधील भिंती पाडून, संपूर्ण विश्वाला एका कुटुंबाच्या रूपात पाहण्याची व्यापक दृष्टी (Perspective) विकसित करण्यास मदत करतात. ती एकात्मतेचा आणि वैश्विक बंधुत्वाचा मार्ग सुलभ करून दृष्टिकोन तयार करतात.

संदर्भ

विवेकानंद एस. (1893) द पार्लियामेंट ऑफ द वर्ल्डस रिलिजन्स.

इंटरनॅशनल फेडरेशन ऑफ लायब्ररी असोशिएशन्स अँड इन्स्टिट्यूशन 2015 आयएफएलए टेंड रिपोर्ट .

शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे (१९७७) प्रा. रा.शं.मुळे, प्रा. वि.तु. उमाठे .

